

УЧАСТЬ ЗЕМСТВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У СТАНОВЛЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

В даній статті на основі аналізу процесу створення та діяльності професійних навчальних закладів Таврійської губернії розглядається роль земських установ щодо поширення сільськогосподарських знань серед місцевого населення. Характеризуються найважливіші методи, які використовували земства для сприяння функціонування сільськогосподарських навчальних закладів в регіоні.

Ключові слова: Таврійська губернія, земства, сільськогосподарські школи, школи садівництва і виноградарства.

В сучасних умовах державотворення України гостро постала проблема реформування місцевого самоврядування. В зв'язку з цим безцінним являється досвід земських установ, які діяли в Російській імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. та вирішували ряд соціально-економічних проблем на місцевому рівні. На їхні плечі покладалася також підтримка сільського господарства, що реалізовувалася шляхом створення ринкової інфраструктури та розповсюдження сільськогосподарських знань через мережу навчальних закладів.

Діяльність сільськогосподарських навчальних закладів півдня Російської імперії на рубежі ХІХ – ХХ ст. привертала увагу дослідників, серед яких можна виділити Б.Б. Веселовського, Л.М. Крот, В.В. Курченко, О.М. Обметко, С.А. Вишневського та ін. В своїх роботах вчені звертали увагу на різні аспекти історії сільськогосподарських навчальних закладів та ролі земських установ щодо сприяння їхньої діяльності, але по Таврійській губернії такого дослідження немає, що і зумовлює вибір теми.

Метою статті є визначення ролі земств у становленні та діяльності сільськогосподарських навчальних закладів Таврійській губернії.

Особливо великого значення земські установи надавали пропаганді та поширенню знань серед сільського населення, створенню та розповсюдженню професійної освіти в регіонах, підготовки сільськогосподарських кадрів. Так, в 1877 на потреби професійної освіти земствами Російської імперії було виділено не більше 50 тис., а в – 1901 р. близько 1 млн. крб. [1, с.498], що яскраво демонструє їх відношення до означеного питання.

Земські професійні школи за характером своєї діяльності та підготовки кадрів розділялися на 4 типи: школи медичних та ветеринарних фельдшерів; ремісничі навчальні заклади; сільськогосподарські школи та сільськогосподарські відділи при початкових школах; школи інших типів [2, с.273].

Для даного дослідження особливий інтерес представляє третій та четвертий тип професійних шкіл, що набувають широкого розповсюдження на півдні Російської імперії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Так, на початку 1913 р. в Таврійській губернії існували наступні сільськогосподарські навчальні заклади [4, с.100]:

№	Назва навчального закладу	Місцезнаходження та поштова адреса
1	Вищі Курси Виноробства при Нікітському училищі садівництва та виноробства	При Імператорському Нікітському саду (Ялта)
2	Нікітське училище садівництва та виноробства	Там же
3	Обіточинське нижче сільськогосподарське училище	Бердянський повіт (Андріївка)
4	Лук'янівська нижча сільськогосподарська школа І-го розряду	Дніпровський повіт (Акімовка)

5	Ейгенфельдська нижча сільськогосподарська школа I-го розряду	Мелітопольський повіт (Акімовка)
6	Ейгенфельдська нижча жіноча сільськогосподарська школа	Там же
7	Салгірська практична школа садівництва, виноградарства та виноробства	При казенному маєтку „Салгірка” поблизу Сімферополя

Переважна більшість сільськогосподарських навчальних закладів Таврійської губернії створюється в другій половині 90-х рр. XIX – на початку XX ст. Винятком можна вважати лише Нікітське училище садівництва та виноробства, яке було засноване на базі Нікітського ботанічного саду у 1828 р. З 1849 по 1867 р. навчання практикантів не проводилось через перевід Головного училища виноробів і садоводів з Одеси до Умані. В 1868 р. разом з відновленням училища виноробства та садівництва в Імператорському Нікітському саду засновано практикантські курси по підготовці виноробів та садоводів. Училище з самого початку свого існування підпорядковувалося Департаменту землеробства та державного майна і фінансувалося за державні кошти [5, с.311]. Допомога земських установ Таврійської губернії зводилась до фінансування стипендіатів училища, які після закінчення навчання повинні були відпрацювати в місцевих господарствах.

У 1895 р. Міністерство землеробства та Державного майна поблизу Сімферополя за власні кошти придбало маєток кн. Воронцової „Салгірка” з метою отримати розсадник кращих сортів плодкових дерев і винограду та створити школу для підготовки практичних садівників. Сімферопольським відділом Імператорського російського товариства садівництва (ІРТС) був вироблений устав школи, за яким учні зараховувались губернською земською управою і приймалися без перевірконого випробування. В число садових робітників приймалися фізично здорові та грамотні особи не молодше 16 років.

Навчання в „Салгірці” продовжувалося три роки і полягало в ознайомленні учнів на практиці з прийомами догляду за плодovими насадженнями, способами боротьби з шкідливими комахами та з несприятливими кліматичними явищами, а також з виноградарством, городництвом, квітникарством та іншими другорядними культурами. По закінченні навчання практиканти піддавалися перевірконим випробуванням під доглядом особливої комісії у складі завідуючого маєтком, керівника заняттями та представників по два від Таврійського губернського земства та Сімферопольського відділу ІРТС. Витримавши випробування, практиканти отримували свідоцтва зі званням „садового робітника”.

На чолі школи стояв комітет у складі: помічника управляючого державним майном Таврійської і Катеринославської губернії О.В. Гневишева, місцевого уповноваженого головного управління землеустрою та землеробства К.В. Даля, представників від губернського земства В.В. Конрад і П.С. Щербини і від Сімферопольського відділу ІРТС В.К. Гуналі та В.П. Такопуло [8, с.529].

Найважливішу роль в „Салгірці” приділялося практичним заняттям. Робочий день продовжувався від 8 до 12 год. З 1 листопада по 1 березня щовечора проходили теоретичні заняття, які полягали в бесідах і роз’ясненнях по садівництву, повторенні і доповненні загальноосвітніх предметів. Заняття велися законовчителем, учителем загальноосвітніх дисциплін і садівником маєтку. Крім того, випускники слухали лекції по садівництву, виноградарству, квітникарству, бджільництву, ентомології та ботаніки, приймали участь в екскурсіях по садам і розплідникам в околицях м. Сімферополя.

Освіта в Салгірській школі садових робітників була безкоштовною, більше того учні отримували заробітну плату в розмірі від 9 до 14 крб. на місяць в залежності від віку, здатності і завзятості до роботи. На ці кошти вони харчувалися та одягалися.

З 1897 по 1912 р. школу садових робітників закінчили 114 практикантів. Ще 51 чоловік закінчили її екстерном, працювавши в великих маєтках Давидових, Вергопуло, Рудя та ін. Після закінчення навчання практиканти наймалися до земських управ, на постійні або поденні роботи до великих землевласників, самостійно займалися плодівництвом.

Бюджет Салгірської школи садових робітників формувався за рахунок асигнувань з боку

Міністерства землеробства, Таврійського губернського земства та з коштів, отриманих з власного господарства. Протягом 1897–1898 рр. губернським земством на підтримку школи виділялось по 900 крб., надалі ця цифра збільшилась вдвічі та виділялась щорічно [8, с.527].

Згідно затвердженого нормативного положення від 27 грудня 1883 р. про нижчі сільськогосподарські школи в кінці XIX – на початку XX ст. на материковій частині Таврійської губернії заснуються три таких навчальних заклади. В більшості випадків сільськогосподарські школи виникали з ініціативи повітових земств, котрі заключали договори з Департаментом землеробства. Вони зобов'язувались за власний рахунок на відведених ділянках по затвердженому Департаментом плану, будувати або купувати приміщення для школи.

Першою була відкрита Бердянським повітовим земством, в листопаді 1896 р. на казенних ділянках „Кагач № 1 і № 3” площею 218 дес. Обіточинська сільськогосподарська школа І-го розряду з метою поширення серед народу сільськогосподарських знань. Джерелом існування школи на 1909 р. стали прибутки від власного господарства та щорічні асигнування від: казни – 8000 крб., Таврійського губернського земства – 1000 крб., Бердянського повітового земства – 7950 крб. В даний період при школі існувало 25 казенних та 33 ½ земських стипендій, що призначалися для болгар-поселенців та жителів Бердянського повіту відповідно. Показово, що гроші за навчання з учнів не брали [7, с.2].

Зарплатня викладацького та обслуговуючого персоналу школи також фінансувалася з різних джерел. Так, наприклад, станом на 1 січня 1910 р. серед штатних службовців на фінансуванні з казни знаходилися: керівник школи – 1050 крб., законовчитель – 200 крб., викладач загальноосвітніх предметів – 350 крб. та два викладача спеціальних предметів – по 500 крб. Крім того, викладачі спеціальних предметів отримували додатково від земства ще по 100 крб., а викладач загальноосвітніх предметів – 150 крб. та надбавку з власного бюджету школи – 100 крб.[7, с.4].

При школі існували ферма, живий інвентар, пасіка, плодовий сад, виноградники, город, ковальсько-слюсарні і столярні майстерні, метеорологічна станція 2-го розряду та бібліотека. Курс навчання в школі чотирьохрічний, причому перший рік навчання проходив в підготовчому класі, де навчали грамоти та загальноосвітнім дисциплінам. Заняття розділялися на практичні та теоретичні. Класні теоретичні заняття проводилися в зимній період з 20 вересня по 20 березня. В літній період практичні заняття виявлялися в роботі по шкільному господарству, але не більше 8 год. на день. В зимовий період практичні заняття проводилися виключно в майстернях, де виготовлялися віялки, рамочні вулики, рядові сіялки. Бували навіть замовлення зі сторони селян щодо купівлі та ремонту сільськогосподарських знарядь.

На початку 1909 р. в школі навчалися 63 учні: в підготовчому класі – 23, першому – 18, другому – 11, третьому – 11. В більшості випадків випускники Обіточинської сільськогосподарської школи після закінчення навчання працювали службовцями в приватних господарствах [7, с.2].

Найбільш успішною та зразковою сільськогосподарською школою в Таврійській губернії можна вважати Лук'янівську Дніпровського повіту, відкриту 9 січня 1900 р. та названу в честь засновника. Ідейним натхненником та головним меценатом школи став селянин Павленко Лук'ян Єремійович, котрий подарував Дніпровському земству 500 десятин землі з власною садибою, близько 100 тис. крб. готівкою та 250 тис. крб. недоторканного капіталу, зданого Дніпровській управі на утримання та розширення школи. Після смерті Лук'яна Єремійовича 22 липня 1904 р. за заповітом майже все його майно та ще 170 десятин перейшло у власність школи [6, с.4]. До речі, сам меценат був неписьменним та не мав власних дітей, що скоріше за все і стало причиною такого відношення до сільськогосподарської школи.

Головною метою школи, як і більшості подібних, стало поширення серед сільськогосподарського населення повіту переважно практичними заняттями основних знань по сільському господарстві взагалі та по шовківництву, виноградарству, садівництву, городництву, скотарству та бджільництву зокрема; а також по ремеслам: ковальсько-слюсарному, столярному, колісно-подеревному та бондарному. Вищий нагляд за школою належав Міністерству землеробства та Державного майна, а постійний нагляд – Дніпровській управі.

Для управління навчально-виховною і господарською частиною школи засновувалась Опікунська рада, до якої входили: опікун, голова і 5 членів (обиралися земством), завідуючий,

законовчитель і викладачі (крім майстрів). Опікун школи обирався один раз на три роки Дніпровським земством та затверджувався Міністерством землеробства, причому виконував свою роботу безоплатно. Засідання ради бували черговими та позачерговими. Питання вирішувалися простою більшістю голосів. До повноважень Опікунської ради школи відносились питання щодо: вибору навчальних посібників; призначення екзаменів; видачі учням свідоцтва про закінчення школи і призначення їм нагород; звільнення учнів зі школи, напрацювання правил внутрішнього розпорядку; спостереження стосовно контролю та перевірки шкільного бюджету; розгляду звітів про стан школи за рік та кошторису на наступний рік, і представлення документів через управу на земських зборах [6, с.45].

Крім пожертвувань головного меценату, бюджет школи на 1900 р. складався з щорічних асигнувань Дніпровського повітового земства – 3 тис. крб., одноразової допомоги Таврійського губернського земства – 5 тис. та з власних доходів школи – 6 тис. крб. Губернське земство протягом перших п'яти років зобов'язувалося виділяти 1 тис. крб. на утримання стипендіатів. Прибутки школи зосереджувались в Дніпровській управі та видавались по ордерам на два місяці наперед. Досить непоганою була матеріально-технічна база школи, що складалася з 670 дес. землі, шкільної будівлі площею 276 сажнів, бібліотеки, майстерні, церкви, різного інвентаря, виноградника, саду, дослідного поля та ін.

До Лук'янівської школи зараховувались учні з 13-річного віку терміном на 4 роки. Перший рік учні навчалися в підготовчому класі, останні три – в спеціальних. Навчальний рік поділявся на два півріччя: перше з 12 січня по 27 лютого та друге з 1 вересня по 14 грудня. 13–14 грудня проходили випускні та перевідні екзамени, а канікули розпочиналися з 15 грудня і тривали до 11 січня. Хворобливих учнів та дітей з фізичними недоліками, які не могли виконувати сільськогосподарські роботи не приймали до школи. Клопотання про прийом учнів подавалося заздалегідь, але не пізніше 1 грудня в Дніпровську управу або опікуну школи. Крім клопотання додавались наступні документи: метричну виписку про народження; свідоцтво про закінчення курсу народної школи або двокласного училища; свідоцтво про віспощеплення; свідоцтво лікаря про фізичний розвиток та здоров'я учня [6, с.4].

Навчання в школі було безкоштовним, але через різні джерела фінансування учні розділялися на: власнокоштных, полустипендіатів та стипендіатів. Стипендіти навчалися за рахунок пожертвувань Л.Є. Павленка, Дніпровського та інших земств, полустипендіати виплачували на рік 60 крб. та за власний рахунок одягалися, власнокоштні – виплачували 120 крб. та не проживали в шкільному гуртожитку. По закінченні навчального року всім учням призначалися грошові нагороди, в залежності від прибутків господарства школи.

Як і в Обіточенській школі заняття поділялись на практичні та теоретичні. На класних теоретичних заняттях серед загальноосвітніх предметів вивчали Закон Божий, граматику, хрестоматію, зоологію, ботаніку, географію, історію, арифметику, чистописання. Велику увагу приділяли сільськогосподарським та спеціальним предметам по плідівництву, виноградарству, городництву і т. д. Програму для природничих та сільськогосподарських наук затверджувало Міністерство землеробства, а для загальноосвітніх предметів – Міністерство просвітництва.

Після закінчення навчального закладу випускники повинні були проходити на протязі одного року практику в будь-якому господарстві і тільки потім їм видавались атестати з підписами комісії і визначенням галузі сільського господарства, яку найкраще опанував практикант.

Ще одним навчальним закладом відкритим в жовтні 1907 р. з дозволу Головного управління землекористування і землеробства в Мелітопольському повіті Таврійської губернії стала Ейгенфельдська сільськогосподарська школа, яка поставила собі за мету дати можливість дітям німецьких колоністів, відповідаючи потребам часу, отримати загальну та спеціальну сільськогосподарську освіту. Для потреб школи рішенням Ейгенфельдського сільського сходу відводилося 30 дес. землі, ще 10 дес. подаровано Маріенфельдським сільським сходом та поселянами-власниками селища Кайзерталь – 20 дес. За винятком щорічних асигнувань з боку Міністерства землеробства (3 тис. крб.) та Таврійського земства (1,5 тис. крб.) все будувалось та утримувалось на приватні кошти і пожертвування місцевого населення. Крім того, на потреби школи з учнів стягувалася плата за навчання: 1 клас – 250 крб. в рік, 2 – 300, 3-4 класи – 350 [3, с.11].

Влітку 1915 р. через величезні борги піднімалося питання про передачу школи місцевому

земству, яка з 1914 р. отримала статус середнього навчального закладу та зобов'язалася значно збільшити власний бюджет, розширити матеріально-технічну базу, відкрити сільськогосподарські курси для дівчат та ін. На початку 1915 р. в школі навчалось 96 учнів [3, с.4].

Сільськогосподарські навчальні заклади Таврійської губернії зробили важливу посильну допомогу для місцевого населення. З власних розплідників вони відпускали багато фруктових дерев, чубуків кращих сортів винограду, вказували сільському населенню на деякі способи боротьби з шкідливими комахами та хворобами, давали можливість скористатися заводськими жеребцями та бугаями, які знаходилися при шкільному господарстві, для покращення місцевих порід рогатого скоту та коней. Та, мабуть, найголовніше це – виховання та навчання дітей селян, які після закінчення навчальних закладів мали повернутися до своїх домівок та розповсюдити свої знання серед місцевого населення, що і було обумовлено в уставах сільськогосподарських училищ.

З іншої сторони, можна відзначити, що мета училищ, а саме розповсюдження головних знань по веденню сільського господарства, досягнута не була, про що свідчить велика кількість скарг до земських установ. Так як вихованцями таких навчальних закладів в переважній більшості були діти малоземельних селян, які після його закінчення лише в поодиноких випадках поверталися додому, а намагалися влаштуватися в багатих поміщицьких маєтках. В результаті, школи готували наглядачів та управляючих для приватних господарств і слугували їхнім інтересам.

Як би там не було, земства Таврійської губернії активно сприяли розповсюдженню сільськогосподарських знань через мережу професійних навчальних закладів. Для підтримки їхньої діяльності земські установи разом з Міністерством землеробства фінансували зарплатню педагогів та майстрів шкіл, стипендіатів, які мали змогу навчатися безкоштовно. Крім того, земства виділяли як щорічні, так і одноразові асигнування, що було одним із основних джерел існування навчальних закладів. Земські діячі брали активну участь в заснуванні та організації управління навчальним та господарським процесом шкіл.

Список використаних джерел та літератури:

1. Веселовский Б. История земства: [в 4 т.]. – СПб, 1909–1911. – Т.1. – 1909. – 725 с.
2. Веселовский Б. История земства: [в 4 т.]. – СПб, 1909–1911. – Т.2. – 1909. – 703 с.
3. Гаршин Е. М. Об Ейгенфельдском среднем сельскохозяйственном училище / Доклад Е. М. Гаршина Ялтинскому Уездному Земству. – Ялта, 1915. – 19 с.
4. Обзор агрономической помощи в районах землеустройства Таврической губернии за 1913 г. – Симферополь: Типогр. Труд, 1914. – 443 с.
5. Образование и педагогическая мысль Крыма (XIX – начало XX столетия)/ [Под. общ. ред. А. В. Глузмана, Л. И. Редькиной] – К.: Знання України, 2007. – 384 с.
6. Отчет Лукьяновской низшей сельскохозяйственной школы 1-го разряда за 1910 г. – Алешки: Типо-Литография Л. Г. Шпиро, 1911. – 158 с.
7. Отчет Обиточенской низшей сельскохозяйственной школы 1-го разряда Бердянского земства за 1909/10 учебный и 1909 гражданский годы. – Бердянск: Типо-Литография Г. А. Эдигера и К., 1910. – 24 – 6 с.
8. Систематический свод постановлений Таврического губернского земского собрания со времени открытия земских учреждений в Таврической губернии / сост. Л. С. Зак. – Т. II. - Ч. I. (1887–1908). – Симферополь: Типогр. Тавр. Губерн. Земства, 1908 – 1481 с.
9. Устав Лукьяновской низшей сельскохозяйственной школы 1-го разряда. – Алешки: Типо-Литография Ф. Г. Самсоны-Тодорова, 1898. – 25 с.

Y.V. BEREZNIJAK

PARTICIPATION OF ZEMSTVOS OF TAVRICHEKY PROVINCE INFORMATION AND ACTIVITY OF AGRICULTURAL SCHOOLS (THE END OF THE XIX – THE BEGINNING OF XX CENTURY)

The role of zemskiuy self-government institutions in setting and distributing agricultural knowledge among local people is studied in this article on the basis of process creation analysis and

work of professional institutions of Tavricheskaya province. These methods, which were used by zemstvas for help in creation agricultural institutions in the region, are characterized.

Keywords: *Tavricheskaya province, zemstvo, agricultural schools, vinery and gardening schools.*

Я.В. БЕРЕЗНЯК

**УЧАСТИЕ ЗЕМСТВ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В СТАНОВЛЕНИИ И
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
(КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ст.)**

В статье на основе анализа процесса создания и деятельности профессиональных учебных заведений Таврической губернии рассматривается роль земских учреждений в становлении и распространении сельскохозяйственных знаний среди местного населения. Характеризуются методы, которые использовали земства для содействия функционированию сельскохозяйственных учебных заведений в регионе.

Ключевые слова: *Таврическая губерния, земства, сельскохозяйственные школы, школы садоводства и виноделия.*